

Bog‘cha yoshidagi bolalarda xotiraning rivojlanishi

Razakova R.S.

Urganch davlat universiteti

Pedagogika va psixologiya

kafedrası dotsenti

Yusupova Iroda Narimonovna

Xiva pedagogika kolleji o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bog‘cha yoshidagi bolalarda xotiraning rivojlanishi xususida qimmatli fikrlar yuritilgan.

Kalit so‘zlari: Bolalar tasavvurlari, nutqining o‘shisi, ilk bolalik davri, o‘yin faoliyati, oliy nerv faoliyati, ixtiyorsiz va mexanik, eksperimental tekshiruv

Kirish. Odamning butun aqliy taraqqiyoti asosan xotiraning taraqqiyotidan iborat ekan, xotira bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlaboq rivojlana boshlaydi. Bolada xotiraning dastlabki alomatlari yaqin atrofidagi odamlarni va narsalarni tanishida ko‘rina boshlaydi. Buni biz bola o‘ziga tanish bo‘lgan narsani ko‘rganida qiladigan harakatlardan bilishimiz mumkin. Masalan, bola o‘ziga yaqin odamlarni ko‘rganida unga talpinadi yo notanish odamdan yotsiraydi. Kichik yoshli bolalarda tanib olish qobiliyatining borligi, idrok qilgan narsa va hodisalarini esda olib qolish imkonini beradi.

Yoshiga to‘lgach, bolada xotiraning murakkab turlari, ya’ni eslash vujudga kela boshlaydi, Bolalar bu davrdan boshlab ilgari idrok qilgan narsa va hodisalarini eslay oladigan bo‘ladilar. Bunda bolalar tasavvurlarining roli nihoyatda kattadir. Tasavvurlari tufayli bolalar o‘tgan narsalarni bemalol eslay oladilar, masalan, bolaga ko‘z o‘ngida bo‘lmagan narsaning nomini aytsangiz, u ko‘zlari bilan chor atrofqa qarab shu narsani izlay boshlaydi[1].

Bola xotirasining rivojlanishida nutqining o‘shisi juda katta ahamiyatga ega. Bu davrda bola narsa va hodisalarini faqat bevosita ko‘rish orqali emas, balki shu narsa va hodisalarining nomlari orqali ham idrok qila oladigan bo‘ladi. Bundan tashqari ular kattalardan so‘rab bilib olish, eshitish orqali ham o‘z xotiralarini boyitadilar.

Ilk bolalik davridagi bolalarda xotiraning barcha jarayonlari ko‘rina boshlaydi. Masalan, kichik yoshdagi bola dastavval mexaniq ravishda, ya’ni ma’nosiga tushunmasdan esda olib qolaveradi. Buning o‘ziga xos jihati bor, albatta. Birinchidan, yuqorida aytib o‘tganimiz kabi bolalarda turmush tajribasi juda oz bo‘ladi, ular ko‘p nomlarni hali mutlaqo bilmaydilar, lekin hayotda to‘qnash kelganlari sababli eslarida olib qoladilar. Ikkinchidan, bolalar asab tizimining plastikligi, ya’ni juda egiluvchanligi kattalarnikidan ham ustunroq bo‘ladi. Ana shu sababli bolalarga mexaniq esda olib qolish hech qanday qiyinchilik tug‘dirmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Rus va sobiq sovet psixologiyasi namoyondalari K.D.Ushinskiy, I.M.Sechenov, I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, A.F.Lazurskiy, V.M.Myasishev, A.A.Uxtomskiy, D.N.Uznadze, S.L.Rubinshteyn, A.N.Leontev, P.M.Yakobson, V.S.Merlin, L.I.Bojovich, V.I.Selivanov, V.G.Aseev va boshqalar mazkur muammo yuzasidan tadqiqot ishlari olib borganlar. Bolalarda ma’nosiga tushunib esda olib qolish ham juda erta rivojlana boshlaydi. Masalan, ilk bolalik davridagi bolalar o‘zlari yoqtirgan hikoyalarning ayrim qahramonlarini yaxshi ko‘radilar, ba’zilarini esa yomon ko‘radilar. Umuman, hikoyalarning mazmuni bolalarga ta’sir qilib, ularda ma’lum tuyg‘u-hissiyotlarni uyg‘otadi, bu esa bolalar hikoyaning mazmunini tushunayotganliklaridan darak beradi[2].

Ilk bolalik davridagi bolalarda dastlab ixtiyorsiz esda olib qolish va ixtiyorsiz esga tushirish vujudga keladi. Ular o‘zlarini biron jihatdan qiziqtirgan, diqqatlarini o‘ziga tortgan narsa va hodisalarni beixtiyor ravishda eslarida olib qoladilar. Biron narsani eslash, esiga tushirish assositsiya tarzida namoyon bo‘ladi. Ularni o‘zlari ataylab esga tushirmaydilar. o‘yin faoliyatida biron narsani eslash lozim bolib qolganda, assositsiya tariqasida boshqa shunga o‘xshash narsalar ham beixtiyor eslariga tushaveradi.

Bog‘cha yoshidagi bolalar (xususan kichik guruh bolalari) o‘zlarining faoliyatlari uchun qandaydir ahamiyatga ega bo‘lgan, ularda kuchli taassurot qoldirgan va ularni qiziqtirgan narsalarni beixtiyor eslarida olib qolaveradilar. Ular biror narsani eslarida olib qolishni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘ymaydilar va hali maqsad qo‘yishni uddasidan ham chiqa olmaydilar.

Tadqiqot ishining metodologik asosi (Research methodology). Bog‘cha yoshidagi bolalarda asosan ixtiyorsiz esda olib qolishning hukmron bolishi tasodifiy bir hol emas. Buning o‘z sabablari bor. Har bir tarbiyachi-pedagog bolalar xotirasiga

doir xususiyatlarni yaxshi bilishi kerak. Ana shunda bolalar xotirasini to‘g‘ri rivojlantirish mumkin. Bog‘cha yoshidagi bolalar xotirasining katta odamlar xotirasidan keskin farqi, avvalo, ular oliy nerv faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liqdir. Bir qator psixologlar tomonidan o‘tkazilgan ilmiy tekshirish ishlari natijalarining ko‘rsatishicha, bog‘cha yoshidagi bolalar oliy nerv faoliyati quyidagi xususiyatlarga ega.

Birinchi, bog‘cha yoshidagi bolalarning nerv sistemasi xuddi ilk bolalik davridagi bolalar nerv sistemasi kabi juda plastik xarakterga egadir, ya‘ni ularning nerv sistemalari haddan tashqari egiluvchan, ta‘sirotga beriluvchandir. SHuning uchun ham bu yoshdagi bolalarda vaqtli bog‘lanishlar (assositsiyalar) juda osonlik bilan hosil bo‘ladi. Bolalar nerv sistemasining xususiyati ularning esda olib qolish qobiliyatlariga ham ta‘sir etmay qolmaydi. SHu sababli bog‘cha yoshidagi bolalar ashula, ritmli she‘r, qiziqarli va chuqur ta‘sir etadigan narsalarni beixtiyor hamda juda tez eslarida olib qolaveradilar.

Ikkinchi, bog‘cha yoshidagi bolalar nerv sistemasi engil qo‘zg‘aluvchan bo‘lishi bilan birga yuzaga keladigan vaqtli bog‘lanishlar (assosiyasiyalar) juda beqaror bo‘ladi, ya‘ni mustahkam bo‘lmaydi. SHuning uchun bu yoshdagi bolalar tomonidan idrok qilingan turli narsa va hodisalar ularning xotiralarida uzoq vaqt saqlanib qolmaydi. Ular tez eslab qolishlari bilan birga tez unutib ham yuboradilar. Ko‘pincha narsa va hodisalarning bog‘cha yoshidagi bolalar xotiralarida mustahkam saqlanib qolishi shu narsa va hodisalarning bolaga qanchalik emosional ta‘sir qilishiga bog‘liq bo‘ladi.

Uchinchi, bog‘cha yoshidagi bolalar nerv sistemasida qo‘zg‘alish jarayoniga nisbatan tormozlanish jarayoni ancha sust bo‘lganligi tufayli ular o‘xshash va birdaniga, ya‘ni bir vaqtning o‘zida juda ko‘p idrok qilingan narsalarning farqini yaxshi ajrata olmaydilar. SHuning uchun ular birdaniga idrok qilgan juda ko‘p narsalarni bir-biri bilan aralashtirib yuboradilar. Agar bog‘cha yoshidagi boladan kechagi bayram kuni bolgan, ya‘ni idrok qilgan narsalarini bir boshdan so‘zlab berish iltimos qilinsa, u ma‘noli va sistemali qilib so‘zlab berolmaydi. Bola bunday holda gapni tasodifiy esiga tushib qolgan narsalardan boshlab ketaveradi. CHunki birdaniga ko‘rgan juda ko‘p narsalarini bola tamoman aralashtirib yuborgan bo‘ladi[3].

Bola esida olib qolgan narsalarida hali sistema yo‘q, shuning uchun bola dastavval chuqur taassurot qoldirgan, ya‘ni esida chuqur o‘rnashib qolgan

narsalardan boshlab gapiraveradi. Demak, bundan shunday xulosa chiqarish mumkin: agar bog‘cha yoshidagi bolaga bir vaqtning o‘zida haddan tashqari ko‘p narsalar ko‘rsatilsa, ular hamma narsalarni bir-biri bilan aralashtirib yuboradilar va birontasini ham puxtaroq esda olib qololmaydilar.

Taxlil va natijalar (Analysis and results). O‘tkazilgan tajribalarning ko‘rsatishicha, kichik bog‘cha yoshidagi bolalarga nisbatan o‘rta va katta yoshdagi bog‘cha bolalarida ixtiyorsiz va mexaniq ravishda esda olib qolish hamda esga tushirish qobiliyati biroz susayadi. Ammo bundan, bolalar ulg‘aygan sari ularning xotirasi kuchsizlanadi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Bu erda gap shundaki, bolalar o‘sib, turmush tajribasi ortgan va nutqi o‘sgan sari ular narsa va hodisalar surunkasiga, ya‘ni to‘g‘ri kelganicha emas, balki tanlab, ya‘ni o‘zlariga kerakligini esda olib qoladigan bo‘la boshlaydilar.

SHuni ham alohida ta‘kidlab o‘tish lozimki, keyingi yillar mobaynida bog‘cha yoshidagi bolalarda mantiqiy, ya‘ni ma‘nosiga tushunib esda olib qolishga nisbatan mexaniq esda olib qolish ustun bo‘ladi, degan fikr mavjud bolib, shu bilan birga mexaniq esda olib qolish mantiqiy esda olib qolishga qarama-qarshi qo‘yilar edi. So‘nggi yillarda o‘tkazilgan eksperimental tekshirishlar natijalarining ko‘rsatishicha, bog‘cha yoshidagi bolalarda ham narsa va so‘zlarning ma‘nosiga tushunib eslab qolish katta o‘rin tutadi. Lekin bog‘cha yoshidagi bolalarning mantiqiy esda qoldirishlari ularga to‘la tushuniladigan material berilganda yaqqol ko‘rinadi.

Bog‘cha yoshidagi kichik bolalarda ko‘proq obrazli xotira rivojlangan bo‘ladi. SHuning uchun ular eshitgan narsalariga nisbatan ko‘rgan narsalarni yaxshi eslarida olib qoladilar. Uning asosiy sababi, birinchidan, bog‘cha yoshidagi bolalarning idroklari konkret obrazli xarakterga ega. Ikkinchidan, ularda hali nutq, to‘la-to‘kis shakllanmagan[4].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Bolalar yuqori guruhlarda nutqni anchagina egallab olganlaridan keyingina so‘z bilan ifodalab olingan narsalarni esda yaxshi olib qoladigan bo‘ladilar. Bolalar juda ko‘p narsalarni asosan turli o‘yin faoliyatlari davomida eslarida olib qoladilar. SHuning uchun ularning esda olib qolishlari ko‘pincha epizodik va tasodifiy xarakterga ega bo‘ladi, bu esa eslarida olib qolingan narsalarni ma‘lum bir sistemaga solishni qiyinlashtiradi. SHu tufayli bolalarning xotiralaridagi narsalar tartibsiz, bir-biri bilan aralashib ketadi. Natijada biron narsani esga tushirishlari qiyin bo‘ladi, Bog‘cha yoshidagi bolalar xotirasiga xos bo‘lgan tartibsizlikni yo‘qotish va xotirasini

o‘stirish juda ko‘p jihatdan tarbiyachilarga bog‘liqdir. Tarbiyachi bolalarni esda olib qolishlari lozim bo‘lgan materialni ularning yosh xususiyatlariga mos qilib tanlashi kerak. Bolalar xotirasini mashq qildirishda turli mazmunli o‘yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir[5].

Umuman, bolaning materialni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib borishi zarur. Chunki bog‘cha yoshidagi bola xotirasining barcha tiplari o‘sa boshlaydi. Biroq shu narsa xarakterliki, xotiraning asosiy turlari orasida (masalan, obrazli, mexaniq, matnliq kabi) harakat xotirasi nisbatan kuchliroq rivojlanadi. Shuning uchun ham turli harakatlarni hamda musiqa ohangida o‘ynashni bu yoshdagi bolalar osonlik bilan o‘zlashtiradilar. Mexaniq tarzda o‘zlashtiriladigan nutq materialini ham qisman harakat xotirasiga kiritadi. Shu sababli bog‘cha yoshidagi bolalar tez aytiladigan turli ritmdagi she‘rlarni bir-ikki qaytarishdayoq yodlab oladilar. Masalan, bekinmashoq o‘yinini o‘ynash oldidan aytiladigan "sanashlar". Bekinmashoq o‘yinini o‘ynashlarida hech qanday ma‘no yo‘q, lekin juda ifodali va jarangli ritmika bor.

Bog‘cha yoshidagi bolalarda emosional xotira yaxshi bolsa ham, lekin xotiraning bu turi bolalarga nisbatan katta odamlarda kuchliroq bo‘ladi. Katta odamlar kuchli emosional ta‘sir qilgan ba‘zi narsa va hodisalarni hech vaqt eslaridan chiqarmaydilar. Bog‘cha yoshidagi bolalar esa kuchli emosional ta‘sir qilgan narsalarni ham ba‘zan eslaridan chiqarib qo‘yishlari mumkin. Bolalar xotirasini o‘stirishda tarbiyachi va ota-onalarning nutqi ham nihoyatda katta rol o‘ynaydi. Bola bilan gaplashganda nutq sodda, talaffuz aniq va tushunarli bo‘lishi kerak. Xotiraning taraqqiyoti bolaning bog‘cha yoshi davrida tugallanmay, bolaning bundan o‘sib boradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston respublikasi prezidentining farmoni, 28.02.2023 yildagi pf-27-sonli 2022 — 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi o‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini «insonga e‘tibor va sifatli ta‘lim yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risidagi farmoni.
2. Елисеєв О.П. Практикум по психологии личности. – СПб.: Питер 2002 – 512 с
3. Маслоу А. Мотивация и личность. Пер. с англ. СПб.: Питер. 2008. – 352 с.

4. Разакова Р.С. Особенности успешной и неуспешной семейной жизни. Вестник интегративной психологии. Выпуск 30 часть 2. 2023
5. Давлетшин М.Г. ва бошқалар. Ёш даврлари ва педагогик технология. Т., 2004

Research Science and
Innovation House

